

забезпечення органів внутрішніх справ на місцевому рівні [Електронний ресурс] / О. М. Ключев // Форум права. – 2006. – № 3. – С. 68–71. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06komcmr.pdf>. 14. Про стан дисципліни і законності в органах та підрозділах внутрішніх справ України за 2010 рік : лист МВС України від 11.02.2011 № 2269/Пп. – Служб. документ МВС України. 15. Соцопитування: довіра до влади, ставлення до виборчої системи [Електронний ресурс]. – Чернігів. громад. інформ.-аналіт. портал «Події і коментарі». – 06.09.2011. – Режим доступу: <http://pik.cn.ua/novini-chernigova-novosti-chernigova/5227-socopytuvannja-dovira-do-vlady-stavlennja-do-vyborchoji-systemy->.

Надійшла до редакції 12.10.2011

Обоснована необходимость изменения государственной политики в сфере подготовки кадров ОВД Украины с внесением в её содержание предложенного автором комплекса социально-экономических приоритетов.

The necessity of change of public policy is reasonable in the field of training of personnels of OIA of Ukraine with bringing in its essence of offered by the author the complex of socio-economic priorities.

УДК 340.1

В. В. Мурза

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Уточнено сутність основних функцій сучасної держави. Розглянуто проблемні питання класифікації державних функцій, їх змісту, принципів типологізації.

Питання про функції держави – одне з найважливіших і, водночас, дискусійних питань у теорії держави й права, що має як науково-теоретичне, так і політико-практичне значення. Саме у функціях виявляється безпосередня сутність держави, її соціальне призначення. Вивчення функцій дає можливість з досить високим ступенем точності визначити характер діяльності держави, її пріоритети на певному етапі розвитку, а також оцінити рівень її організованості й ефективності. Особливо актуальним це питання стає сьогодні, коли українське суспільство перебуває в стані кардинального реформування усіх сфер життя, в тому числі й державно-правової. Зазнає значних перетворень сам зміст функцій держави, їх значення, правові форми й методи здійснення. Необхідність постійної корекції політичного курсу на шляху розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави, оптимізація діяльності державно-правових інститутів у пошуку ефективної моделі регулювання життя українського суспільства зумовлюють важливість і необхідність сучасного теоретичного узагальнення та певного переосмислення накопичених юридичною наукою поглядів щодо функцій сучасної держави, їх сутності, змісту та основних різновидів.

© Мурза В. В., 2011

Аналіз наукових праць з теорії держави і права дає змогу стверджувати, що на сьогодні вивчення функцій сучасної держави є одним з найбільш досліджуваних напрямків. Питанням розкриття змісту та класифікації основних функцій держави присвячена ціла низка юридичних, філософських та політологічних праць. Функції держави на різних етапах розвитку державності та науки про неї досліджували Платон, Аристотель, Цицерон, Н. Макиавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. В. Гегель, К. Маркс, А. Токвіль та ін. За радянських часів суттєвий внесок у становлення вчення про функції держави внесли праці М. І. Байтіна, Г. Н. Манова, В. В. Лазарева, В. Ф. Погорілка, А. А. Рогачова, М. В. Черноголовкіна та ін. У 90-х рр. ХХ ст. проблемам функцій держави у своїх працях значне місце відводили С. С. Алексєєв, А. Б. Венгерів, С. О. Комаров, О. В. Малько, М. М. Марченко, М. І. Матузов. Серед сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників цієї проблематики можна відзначити таких учених, як В. Д. Бабкін, О. Д. Василик, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун, І. Н. Сенякін, Д. М. Стеченко, М. І. Хавронюк та ін.

Отже, ступінь розробленості проблеми в далекому й недавньому минулому був достатньо великим. Разом з тим аналіз цих робіт дає підставу стверджувати, що питання функцій держави і сьогодні залишається дискусійним. У сучасній юридичній літературі багато питань не мають єдиного трактування – й дотепер зустрічаються різні (іноді – протилежні) підходи до визначення функцій держави, відсутня єдина думка щодо універсальної класифікації функцій сучасної держави. Крім того, у зв'язку зі зміною економічного, соціально-політичного і державного ладу велика кількість досліджень (особливо тих, що стосувалися розгляду функцій соціалістичної держави) втратила актуальність і не може повною мірою використовуватись у сучасних умовах. Зміни, що відбулися останнім часом в українській державно-правовій дійсності, значною мірою позначилися на системі й змісті функцій держави, сприяли появі нових пріоритетних напрямків в її діяльності. Таким чином, сучасний стан дослідження функцій держави характеризується існуванням цілої низки проблем – від неузгодженості у самому визначенні поняття «функції держави» до розуміння їх змісту та значення на сучасному етапі розвитку державності. Очевидно, що це питання потребує ретельного перегляду та систематизації.

Метою статті є з'ясування сутності та змісту функцій сучасної демократичної, правової держави, що містить у собі таке коло завдань: аналіз стану вивчення категорії «функції держави» у сучасній юридичній науці; виділення об'єктивних критеріїв для типологізації функцій сучасної держави; характеристика нових видів державних функцій та їх значення на сучасному етапі розвитку державності.

В юридичній літературі не існує однозначного тлумачення функцій держави. Загальний зміст цієї категорії традиційно визнача-

ється як «основні напрями або види діяльності держави щодо завдань, які постають перед нею» [1, с. 650], «розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві» [2, с. 503]. Тривалий час у вітчизняній науці штучно насаджувався класовий підхід, згідно з яким функції держави визначалися виключно як напрямки її діяльності, в яких відбивається її класова сутність, завдання, цілі, закономірності розвитку [3, с. 61]. Корегуючи вітчизняну традицію тлумачення державних функцій, О. П. Глебов пропонує конструювання сутності соціального призначення держави з двох структурних складових – класового та загальносоціального призначення, що дозволяє сконцентрувати увагу на службовій ролі держави стосовно суспільства [4, с. 144–145]. Адже за умов реалізації принципів правової, соціальної держави на перше місце виходять не класові функції, а загальносоціальні: діяльність держави спрямована на забезпечення цілісності та єднання суспільства на базі загальносоціальних інтересів та демократичних цінностей – ідеї панування права у суспільному та політичному житті, дотримання прав людини та ін. У зв'язку з цим С. О. Комаров та О. В. Мальков підкреслюють, що слід розрізняти держави переважно з класовими функціями і держави переважно із загальносоціальними (демократичними) функціями, а це вимагає аналізу не тільки напрямів діяльності, але й соціального призначення держави [5, с. 218].

Ще одним поширеним підходом до визначення функцій держави є їх отождення з державною діяльністю, управлінням. У цьому випадку визначення функцій держави як «головних напрямків діяльності держави, в яких відбивається сутність та соціальне призначення державного управління суспільством» [6, с. 156; 7, с. 113], зводиться до функцій державного управління. Подібна помилка припускається й у тих визначеннях, що трактують функції як певний механізм державного впливу на суспільні процеси [8, с. 98], зводячи функції держави в цілому до функціонування державного апарату, а функціонування держави замінюючи різними засобами правового впливу (тоді як у науці існує окреме поняття «правові форми здійснення функцій держави»).

Деякі автори зводять зміст категорії «функції держави» до діяльності окремих органів державної влади, виділяючи, таким чином, законодавчу, виконавчу, судову, контрольно-наглядову та інші функції держави. Так, розглядаючи органи держави як безпосереднє продовження, «проекцію назовні» функцій та завдань держави, за допомогою яких виявляється об'єктивне існування держави, О. П. Глебов зазначає, що до змісту функцій держави відноситься «процес функціональної діяльності держави» [4, с. 159]. Безумовно, між державним апаратом та функціями держави існує тісний зв'язок, адже останні здійснюються через діяльність системи органів влади, однак це не означає, що вони є структурним елементом функцій – їх зміст ні в якому разі не може зводитись лише до діяльності органів влади держави. Функції держави є

головними напрямками діяльності держави в цілому, загальними ознаками яких є їх постійність (або довготривалість) та комплексний характер.

Отже, категорія «функції держави», яка відображає реальний життєвий процес існування держави, має такі основні сутнісні ознаки.

1. Безпосередній зв'язок між сутністю та соціальним призначенням держави, що реалізується у відповідній діяльності (зміст якої відбиває її предмет, спрямованість на реалізацію інтересів певних соціальних груп, форми її здійснення та ін.). Особливо суттєво відчувається різниця у змісті функцій держав з різними політичними режимами.

2. Відбиття головних напрямків діяльності держави. Форми і методи здійснення функцій можуть змінюватись, тоді як основні напрямки діяльності держави залишаються незмінними впродовж тривалого часу. Функції держави мають предметний, об'єктивний характер, адже вони виникають у суспільстві через об'єктивну необхідність, на певному етапі його розвитку і характеризуються високим ступенем стабільності (усталеності).

3. Спрямованість на вирішення конкретних завдань в інтересах досягнення загальної державної мети, що постає перед суспільством на певному етапі його розвитку. Зміст функцій не залишається незмінним протягом усього розвитку держави і суспільства. Зміни у функціях можуть відбуватися кардинально, наприклад зі зміною політичного режиму, в періоди радикальних соціально-політичних перетворень, або поступово, коли з розвитком і вдосконаленням суспільних відносин поступово змінюється сама сутність держави та, відповідно, ті завдання, що постають перед нею.

Таким чином, у загальному вигляді під функціями держави пропонуємо розуміти основні, нормативно-регламентовані та організаційно-забезпечені усталені напрями діяльності держави, у яких відображаються та конкретизуються її об'єктивно необхідні цілі та завдання, виявляються її сутність, зміст та соціальне призначення.

Сучасна держава виконує цілу низку різних за змістом, обсягом та іншими показниками функцій, у зв'язку з чим постає питання про їх змістову класифікацію. Найзагальнішими критеріями виокремлення функцій держави виступають особливості об'єкта державного впливу, а також зумовлена останніми змінами специфіка змісту кожної функції [3, с. 61–62]. Типологізація державних функцій може будуватися й на підставі таких критеріїв, як соціальна значущість, тривалість дії, сфера діяльності, форма закріплення та ін.

Так, у сучасній юридичній літературі загальноприйнятим вважається розподіл функцій держави за соціальною важливістю (значущістю) на основні й неосновні. Під основними функціями розуміють найзагальніші та найважливіші напрямки діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей, які постають перед державою в конкретний історичний період. До неосновних

функцій відносять здійснення державою конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя. Така типологізація функцій держави, на наш погляд, є необґрунтованою, насамперед, через відсутність об'єктивного критерію для віднесення тієї або іншої функції держави до основної чи неосновної. Серед усталених уявлень про виділення основних та неосновних функцій можна виділити визначення М. В. Черноголовкіна, згідно з яким до основних функцій відносять такі, що охоплюють низку окремих однорідних напрямків діяльності держави, а до неосновних – такі, що охоплюють більш вузькі напрямки діяльності, виступаючи складовими структурними частинами основних функцій [9, с. 131]. Це уявлення, сформульоване ще у 70-ті рр. ХХ ст., суперечить самій логіці класифікації, адже елементи класифікації повинні взаємно виключати один одного. До того ж такий підхід перекреслює одну з важливих властивостей функцій держави – її цілісність. С. О. Комаров та О. В. Малько пропонують виділяти основні функції держави на тій підставі, що вони виконуються всіма її органами у взаємодії, тоді як неосновні функції повинні виконувати відповідні окремі державні органи [5, с. 221]. Намагаючись уникнути зазначених помилок, вчені пропонують вживати замість визначення «неосновні» термін «окремі», зауважуючи, що «оскільки основні функції реалізуються через окремі, а окремі тісно пов'язані з основними, їм підпорядковані і виступають засобом їх реалізації, називати їх «неосновними» є помилкою» [5, с. 221]. Однак і такий підхід не є безпомилковим, адже виділення, крім основних, будь-яких інших (неосновних, окремих тощо) функцій суперечить загальному змісту функцій держави, під якими розуміють основні (головні) напрями її діяльності. Отже, у держави, на наш погляд, не може бути основних і неосновних функцій, у кожній з них виявляється її сутність, зміст і соціальне призначення.

Ще одна поширена система класифікації функцій держави оснований на такому критерії, як тривалість дії. Відповідно до нього пропонується виділяти функції постійні (що здійснюються на всіх етапах розвитку держави) і тимчасові (викликані певними специфічними умовами, зі зникненням яких дана функція відпадає) [1, с. 650]. Вважаємо, що така типологізація функцій втрачає свій зміст у сучасному світі, адже всі функції будь-якої сучасної держави можна вважати постійними, але при цьому, безперечно, зумовленими конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Діяльність держави щодо здійснення своїх функцій взагалі завжди має конкретно історичний зміст, і саме у процесі реалізації складається їх конкретне співвідношення, формується значення кожної функції в загальній системі. У певні періоди існування держави може відбуватися зміна пріоритетів, що зумовлює відповідні зміни у функціонуванні держави, і на перший план виходять функції, які мають на даний момент найбільше суспільне значення.

До числа найбільш поширених в юридичній науці відноситься

також поділ функцій залежно від політичної спрямованості діяльності держави – на внутрішні (діяльність усередині країни) і зовнішні (діяльність поза її межами). Зовнішні функції пов'язані з реалізацією завдань на міждержавному рівні, тоді як внутрішні функції характеризують внутрішню політику держави [1, с. 650]. Дійсно, така типологізація уявляється очевидною, адже справді функції держави можуть бути реалізовані або всередині країни, або поза її межами, проте використання цього критерію також потребує певних уточнень. По-перше, в сучасній науці немає єдиної думки щодо переліку внутрішніх і зовнішніх функцій держави. Так, В. В. Лазарєв до внутрішніх функцій відносить охорону правопорядку і права власності, інших прав і свобод громадян; економічну, соціальну та екологічну функції; до зовнішніх – підтримку мирного співіснування; забезпечення ділового партнерства й співробітництва; захист державного суверенітету [10, с. 90]. М. Т. Шестаєв до внутрішніх функцій держави додає функцію соціальних послуг і культурно-виховну функцію; до зовнішніх – дипломатичну діяльність; функцію економічних і культурних зв'язків; функцію боротьби з міжнародними злочинами; участь у міжнародній охороні навколишнього середовища [11, с. 4–7]. А. О. Морозова вважає, що сучасній державі властиві такі внутрішні функції: забезпечення народовладдя, економічна і соціальна функції, функція оподаткування, екологічна функція, функція охорони прав і свобод громадян, забезпечення законності й правопорядку. До зовнішніх функцій, на думку автора, відносять: функцію інтеграції у світову економіку, зовнішньоекономічне партнерство, функцію оборони країни, підтримку світового правопорядку, співробітництво з іншими державами у вирішенні глобальних проблем сучасності [8, с. 107–108]. По-друге, розподіл функцій держави на внутрішні та зовнішні в сучасних умовах набуває все більшої умовності. В ситуації стрімкої глобалізації світу, коли практично всі країни міцно вплетені в розгалужену мережу різноманітних взаємодій, які визначають і характер виробництва, і його обсяги, і стандарти споживання, і, врешті, цінності та ідеали людей, діяльність сучасної держави набуває все більшого міжнародного характеру, а діяльність всередині країни значною мірою залежить від зовнішніх політичних та економічних обставин. Ф. Брайлард зазначає з цього приводу, що зовнішня політика держав сьогодні перестає бути прерогативою лише зовнішньополітичних відомств. Через необхідність спільно розв'язувати складні та численні проблеми вона стає однією з основних функцій більшості державних структур, які прагнуть у своїй діяльності до безпосереднього співробітництва з відповідними відомствами інших країн, що робить внутрішню й міжнародну політичні сфери взаємно зумовленими [12, с. 29].

Найбільш обґрунтованою в сучасних умовах класифікацією функцій держави є, на наш погляд, класифікація за об'єктами державного впливу. Основана на такому критерії, як сфера діяльності

держави, ця типологія близька до попередньої, але при цьому позбавлена її головних недоліків і достатньо логічна. Функції держави в даному випадку постають перед нами як основні напрями реалізації завдань і цілей, соціального призначення держави в процесі її діяльності в різних сферах суспільного життя [13, с. 294]. Залежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства держава здійснює свої функції – економіці, політиці, соціальній сфері, духовному життю суспільства, – можна виділити функції економічного, політичного, соціального, культурного та міжнародного характеру. Зокрема, виділяють: у сфері економіки – довгострокове планування та прогнозування економічного розвитку країни, формування державного бюджету, встановлення системи оподаткування, сприяння підприємницькій діяльності та ін.; у соціальній сфері – соціальний захист малозабезпечених прошарків населення, розвиток системи охорони здоров'я; у політичній сфері – охорону законності та правопорядку, прав і свобод людини, забезпечення вільного волевиявлення громадян, попередження міжнародних та релігійних конфліктів; у культурній сфері – державну підтримку та фінансування культури, мистецтва, освіти; у міжнародній сфері – взаємовигідну економічну, політичну, науково-технічну, військову та культурну співпрацю з іншими державами, захист територіальної цілісності та суверенітету, підтримку системи міжнародної безпеки та ін. [1, с. 650].

До зазначених головних напрямків діяльності сучасної держави необхідно додати такі, що з'явилися або набули важливого значення в останні десятиліття. Адже в умовах науково-технічної революції, яка сьогодні набула глобальних масштабів, значення функцій усіх сучасних держав піддаються істотному впливу – з одного боку, з'являються нові життєво важливі напрями діяльності, з іншого – набуває значення діяльність, спрямована на обмеження небезпеки, пов'язаної з неконтрольованим використанням науково-технічних досягнень [14, с. 150]. Так, в умовах інтеграції світової економіки суттєво змінюється, набуваючи нового змісту, економічна функція; змінюється характер державної діяльності у міжнародній сфері – на перший план виходять завдання підтримки світового порядку, протистояння міжнародному тероризму, кіберзлочинності та ін. Також до нових факторів, що в останні десятиліття суттєво впливають на еволюцію функцій держави, безумовно, необхідно віднести екологічний фактор. Екологічна функція держави виявляється в її діяльності з охорони природи та раціонального використання природних ресурсів, підтримки екологічної безпеки як на державному, так і на міжнародному рівнях.

Залежно від характеру реалізації державної влади пропонуємо виділяти наступні функції держави: правотворчу, правозастосовчу, правоохоронну та контрольно-наглядову. Значимо, що кожна з названих державних функцій так чи інакше спрямовується на реалізацію основного призначення держави з організуючого впливу

на суспільні відносини задля забезпечення функціонування й розвитку суспільства як єдиного цілого. При цьому одним із завдань держави, спрямованих на практичне впровадження її означеної мети (соціального призначення), є забезпечення верховенства права і законності. Варто звернути увагу на те, що існуючі в науці класифікації функцій держави, як правило, не включають як самостійну функцію державний нагляд. Вбачається, що це пояснюється переважанням консервативних поглядів у вченні про державні функції, зокрема в застосуванні обмеженого кола методологічних прийомів до диференціації функцій держави.

На нашу думку, наглядова функція держави, яка реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами й у встановленому порядку, взаємодоповнюючи інші державні функції і, в першу чергу, правоохоронну функцію, спрямовується на забезпечення верховенства права, законності та дисципліни в державі.

Отже, проведений аналіз змісту функцій сучасної держави дозволяє розширити їх розуміння та на підставі виділених сутнісних ознак визначити їх як основні і постійні напрями державної діяльності, що реалізуються у відповідних формах, мають об'єктивний, комплексний, предметний характер, чітко визначений зміст, свій об'єкт впливу, відображають і конкретизують необхідні цілі та завдання, виявляють сутність і соціальне призначення держави. Виділені та охарактеризовані в наведеній класифікації функції у тому або іншому виді та відповідній формі реалізації – при всіх істотних розходженнях у характері, обсязі, пріоритетах існуючої функціональної діяльності – властиві більшості сучасних держав. Внутрішній зміст цих функцій, безумовно, змінюється залежно від конкретних політичних, економічних і соціально-культурних умов, але кожна держава так чи інакше здійснює ці функції, обумовлені самою її сутністю як універсальної політичної форми організації суспільства.

Список літератури: 1. Большая юридическая энциклопедия. – М. : Эксмо, 2007. – 688 с. 2. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с. 3. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1999. – 672 с. 4. Глебов В. П. Сущностно-субстанциональный и функциональный подходы в исследовании государственных и правовых явлений / А. П. Глебов // Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 1999. – Гл. 6. – С. 144–161. 5. Комаров С. А. Теория государства и права : учеб.-метод. пособие / С. А. Комаров, А. В. Малько. – М. : Норма, 2001. – 448 с. 6. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие для вузов / Валентин Николаевич Хропанюк ; под ред. В. Г. Стрекозова. – М. : Интерстиль, 2001. – 377 с. 7. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / Александр Федорович Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – 432 с. 8. Морозова Л. А. Функции Российского государства на современном этапе / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 98–108. 9. Черноголовкин Н. В. Теория функций социалистического государства / Н. В. Черноголовкин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 215 с. 10. Лазарев В. В. Теория государства и права. Актуальные проблемы /

В. В. Лазарев. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 183 с. **11.** Шестаев Н. Т. Функции и структура государства / Н. Т. Шестаев. – М. : МВШМ, 1992. – 28 с. **12.** Braillard Ph. Les relations internationales: une nouvelle discipline / Ph. Braillard // Т.М. – 3^e trim. – 1994. – Р. 21–34. **13.** Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 592 с. **14.** Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2012

Уточнена суть основних функцій сучасного держави. Розглянуті проблемні питання, пов'язані з класифікацією державних функцій, їх змістом і принципами типологізації.

The essence of basic functions of the modern state is specified. The problem questions, related to classification of state functions, their essence and principles of typology, are considered.

УДК 340.15: 336.1(477)(091)“176/190”

М. В. Пампура

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ЗЕМЬСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

На основі аналізу «Статуту про земські повинності», інших пам'яток права другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також широкого обсягу наукової літератури висвітлено характерні риси правової регламентації фінансової діяльності органів земського самоврядування в українських губерніях Російської імперії.

Протягом останніх десятиліть з-поміж проблем, які перебувають у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників – юристів, політологів, істориків, не останнє місце посідають питання становлення та розвитку місцевого самоврядування, нормативно-правового забезпечення фінансово-господарської діяльності самоврядних структур, і, насамперед, земських органів, що функціонували в українських губерніях Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Набутий у минулому досвід правового регулювання фінансово-господарської діяльності земств може стати у пригоді при опрацюванні нормативної бази функціонування сучасних органів самоврядування на місцях.

Безсумнівно, окремі дослідження фінансової діяльності органів місцевого самоврядування на українських землях загалом та у складі Російської імперії зокрема вже здійснювалися. Дореволюційні автори – Б. Б. Веселовський [1], Б. В. Дейнеко [2], К. О. Пажитнов [3] та ін. зазвичай звертали увагу на питання фінансової самостійності земств відносно повітових та губернських адміністрацій. Серед наукового доробку радянської та пострадянської доби варто відзначити

© Пампура М. В., 2011